

Habsburška monarhija in jugoslovansko vprašanje v luči slovenske historiografije

Stanislav KOCUTAR

RTV Slovenija, Regionalni center Maribor, Radio Maribor

UDK 930.1(497.4):[94(436-44):323.171(497.1)]

Izvirni znanstveni članek (prejeto 19. januarja 2009)

Obrazna habsburške monarhije in jugoslovanskega vprašanja predstavlja v slovenskem zgodovinopisju eno zanimivejših poglavij, v katerem spremljamo različne pristope posameznih avtorjev, ki so ustvarjali v različnih časovnih obdobjih. V začetnem obdobju je značilna čustvena nacionalno pogojena obravnava in veliko upanje v novo južnoslovansko državo. V nadaljevanju je vprašanje pogosto deležno ideološke obravnave. Izpostavljena je vloga naprednih revolucionarnih sil, ki so si prizadevala tudi za družbene spremembe. Šele novejša obdobja, povezano z neselektivnim študijem virov in kritično obravnavo je odprlo manj znana ali celo zamolčana poglavja. Stereotipne ocene se umikajo znanstveni presoji, ki raziskovalce vodi tudi do novih ali ponovno odkritih spoznanj.

»Gospoda moja! Srečna rešitev južnoslovanskega vprašanja je za monarhijo vitalnega pomena; to vprašanje — o tem se spričo evropske konstelacije ne smemo slepiti — je mogoče rešiti z monarhijo, pa tudi proti monarhiji.«¹

»Ta čin [Sarajevski atentat 1914, op.p.] je spravil v sramoto vse Jugoslovane, dasi niso krivi ti, ampak hudoben anarhist in morilec. Najboljša kazen zanj bi bila, da bi ga obesili za pete nad ognjem. [...] Ta atentat mora vsak dober Slovenec obsojati iz moralnih in praktičnih ozirnov. Iz moralnih, ker smo izgubili tako dobrega diplomata — bodočega vladarja, iz praktičnih pa zato, ker nam bode sedaj vlada vedno očitala nelojalnost, dasi ni menda na svetu bolj cesarju in rodbini vdanega naroda, kakor je ravno Slovenci.«²

»Zunaj po svetu kroži mnogo zanimivih zgodb, posebno v Ameriki, ki nam podajajo vso resnico o Habsburgovcih. Ko je konečno zadela ta od vsega sveta prokleti rod pravična kazen božja — so tudi češki, nemški in madžarski listi prinesli mnogo resničnega o Habsburgih. Zato smo tudi mi prinesli zgo-

¹ Feliks J. BISTER, *Anton Korošec državnozbornski poslanec na Dunaju*, Ljubljana, 1992, 75.

² Srečko PUNCER, *Dnevnik, povzeto po Janez CVIRN, Obesiti za pete in scvreti nad ognjem. Slovenci in Habsburška monarhija (1848-1918)*, Zgodovina za vse, št. 2/1995, 9.

dovino tega krvavega rodu, da bomo videli, kdo so bili oni, ki smo se pred njimi klanjali.³

Domala sleherni poskus analize časovno nanizanih relacij zgodovinopisja do nekega konkretnega zgodovinskega dejstva ali obdobja nam brez posebnega truda in analitičnega daru razkrije raznolikosti v njegovi obravnavi. Te raznolikosti so toliko bolj očitne, kolikor bolj je obravnavano zgodovinsko dejstvo s svojo pojavnostjo zaznamovalo življenje narodov in posameznikov. Dejavnike, ki v pretežni meri vplivajo na ugotovljeno različnost obravnave je v grobem mogoče razdeliti na dve osrednji skupini, od katerih bi prvi dali ime »objektivni« in drugi »subjektivni«, čeprav nas utegne takšna delitev pripeljati tudi do zadrege.

V skupino subjektivnih dejavnikov lahko nedvomno uvrstimo profesionalnost zgodovinarja in njegovo upoštevanje načel znanstvenega zgodovinopisja, nadalje njegov čustveni odnos do problematike, predvsem, koliko ga je konkretna tematika morda neposredno prizadela in ali je njen sodobnik. Ni namreč vseeno ali je zgodovinar živa priča znanstveno obravnavanega obdobja — kaj šele aktivni udeleženec — kot tudi ne ali je tematika, s katero se srečuje zavestno blizu (ali daleč) njegovim nazorskim usmeritvam. Nenazadnje je pomembna tudi zgodovinarjeva osebnostna avtonomija, namreč, ali želi s svojimi ugotovitvami ugajati in doseči »sozvočje« s pretežnim ali celo politično zapovedanim odnosom do tematike ali pa je pripravljen na podlagi razpoložljivih virov argumentirano načeti stereotipe, ki o nekem konkretnem zgodovinskem problemu prevladujejo v okolju. Slednje tudi za ceno krivičnega družbenega etiketiranja in strokovne osamitve. V pogojih totalitarne vladavine je to seveda najbolj mila oblika morebitnega plačila za »znanstveno neprilagojenost«, dejansko pa za osebnostno in strokovno doslednost.

V skupino objektivnih dejavnikov lahko uvrstimo kakovost ter količino virov in njihovo dostopnost zgodovinarju. Varovalna klavzula pred pretekom določenega časovnega roka pogosto onemogoča dostop do nekaterih ključnih virov in otežuje znanstveno podkrepitev novih spoznanj. V preteklosti je bila velika ovira razpršenost virov, saj je njihovo proučevanje še vedno povezano s precejšnjimi stroški.

Vrsta naštetih ugotovitev velja tudi za odnos slovenskega zgodovinopisja do vprašanja habsburške monarhije in jugoslovanskega vprašanja. Sklepno obdobje življenja monarhije je bilo mogoče stereotipno ponazoriti z uveljavljeno oznako »ječa narodov«, z »osvobodilnimi težnjami južnoslovanskih narodov«, ki so strli »stoletne monarhične okove« in zaživeli v bolj ali manj srečni novi državni skupnosti — Kraljevini SHS, boljši od osovražene ječe narodov, ki pa še vendarle ni bila tako »popolna« kot tista, ki je kot druga Jugoslavija izšla iz nove preobrazbe v času druge svetovne vojne.

Prav zato potrebujejo svoje opombe tudi trije uvodoma izbrani citati. Prvi je precej preroški odlomek nagovora narodnega voditelja in poslanca Janeza Evangelista Kreka na 121. seji dunajske poslanske zbornice 16. decembra 1908. Z drugim se je podrobneje ukvarjal zgodovinar dr. Janez Cvirn, ki je v dnevniku celjskega gimna-

³ Konzorcij DOMOVINA, *Habsburgovci. Žalostne slike naše preteklosti*, Ljubljana, 1919, 6.

zijca odkril navedeno čustveno pogojeno misel zapisano po atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda junija 1914 v Sarajevu.

Srečka Puncerja, ki je veljal za prepovedovca in je kasneje umrl v bojih za severno mejo, je želel njegov biograf Fran Roš naslikati kot radikalnega nasprotnika Avstrije, ki da je načrtno deloval za ustanovitev neodvisne Jugoslavije.⁴ Navedena in v Puncerjevem dnevniku izvirno zapisana misel bi bila po biografovem mnenju svojevrstna »motnja« pri dokazovanju zgodnje protiavstrijske orientacije, zato je pri objavi Puncerjevih dnevnikov preprosto izpustil navedeni del besedila in s tem kot zgodovinar zagrešil nedopustno napako. Tak postopek se ujema s hipotetičnim primerom, navedenim v skupini subjektivnih dejavnikov, po katerih želi zgodovinar s svojimi ugotovitvami ugajati in doseči (potrditi?) harmonijo s pretežnim ali politično zapovedanim odnosom do tematike. Oboje je objektivno mogoče, saj si je bilo težko predstavljati lik prepovedovca, kasnejšega borca za severno mejo in padlega junaka, ki je v svojih osebnih zapisih odkrito želel drakonsko, če ne kar sadistično kazen za atentatorja Gavrila Principa, saj je ta v vmesnem obdobju postal mučenik in ikona mlade južnoslovanske države.

Tretji citat je iz knjižice, ki je imela v času svojega izida nedvomno propagandni namen.

»Sedaj si šel od vseh prokleti rod, odnesel te svetovni je vihar [...] Zalega Švabska, kdo te ni proklel, rod roparjev, morilcev in tatov [...] Zato doni sedaj od mej do mej — : Habsburški rod, proklet, proklet! Proklet.«⁵

Seveda domala sleherno nacionalno navdušenje, ki je povezano z zmagoslavjem, celo z vojaškim zlomom pretečega nasprotnika, ne more miniti brez slavilnih pesnitev in spominskih zapisov, ki to zmago prek vseh meja poveličujejo, sicer ne brez rimanih smrtnih udarcev »poraženi pošasti«. Običajno pa taka dela, ki so v širši javnosti pogosto sprejeta kot »zgodovinska« in so poslanstvu primerno količinsko zastopana med bralci, delujejo kot zaviralec resnejšega in poglobljenega raziskovalnega dela. Nobenega dvoma ni, da bo imel avtor, ki bo z znanstvenim pristopom argumentirano nizal spoznanja toliko manj uspeha, kolikor bolj bodo njegove ugotovitve postavljale pod vprašaj ali celo negirale katero od evforično postavljenih in morda celo politično motiviranih trditev s predznakom zapovedi. Toda tudi v takšnih primerih lahko računamo na pomoč. Ta pomočnik je čas in ob njem dejstvo, da se sleherni politično motivirani propagandi slej kot prej izteče rok trajanja.

Na pričujočo propagandno knjižico lahko danes gledamo zgolj kot na dokument, ki je izšel zato, da bi v vojni prizadetim, obubožanim in ponovno krivično razkosanim Slovincem še enkrat pokazal na pravzrok vseh njihovih težav. In z vnovič podžgano sveto jezo zoper Habsburžane odvrnil njihovo pozornost od katerega izmed povsem svežih vzrokov slabe volje — nehabsburškega izvora. Pisalo se je namreč leto 1919.

⁴ Janez CVIRN, »Obesiti za pete in scvreti nad ognjem. Slovenci in Habsburška monarhija (1848-1918)«, *Zgodovina za vse* 1995/2, 9-14.

⁵ Konzorcij DOMOVINA, *Habsburgovci. Žalostne slike naše preteklosti*, Ljubljana, 1919, 2.

Prav v zvezi z obravnavo relacije med Slovenci in Habsburško monarhijo naletimo na pojav, ki ga zgodovinar ddr. Igor Grdina v neki drugi povezavi imenuje *friedjungovski kompleks* in je srednjeevropskim historikom tako pogosto narekoval interpretacijo preteklosti v skladu s političnimi potrebami sodobnosti.

V kronološkem zaporedju zgodovinskih zapisov, ki se soočajo tudi z naslovnim vprašanjem, ni mogoče mimo knjige dr. Josipa Mala *Zgodovina slovenskega naroda*, 2. del (10 zvezkov od 1928 do 1939, reprint 2000)⁶. Malovo delo se bolj kot analizi posveča samim dogodkom, ki so zaznamovali čas od francoske revolucije do leta 1918. Poudariti je treba, da je nastajalo po časovnem sosledju tako, da je Mal pristopil k obravnavi zgodovine po zlomu Bachovega absolutizma leta 1860 šele po tem, ko si je leta 1937 vzel leto dni premora. Znana je avtorjeva odločitev, da ne bo delil zgodovine po običajnih obdobjih (čeprav si je pozneje premislil vsaj v okvirnem smislu), marveč da bo podajal značilne dogodke in osebe iz naše preteklosti v obliki zgodovinskih slik in povesti.⁷ Delo obravnava zgodovinske dogodke (bolj kot z zornega kota njihove geneze) z zasledovanjem vplivov in posledic med slovenskim prebivalstvom. Tako izvemo za številne sočne podrobnosti o dogodkih v posameznih slovenskih vaseh, trgih in mestih.

Med drugim izvemo tudi za prizor pobratimij med Slovenci in Nemci ob prevratnih dogodkih leta 1848 v Celju, kjer se je oblikovalo celo društvo, ki naj bi pomirjevalno posredovalo med narodoma. Ker naj bi to v tedanjih razmerah vodilo v narodno mlačnost ali pa v odpadništvo k politično močnejšemu, so v *Novicah* obsojali tako brezbarvnost.⁸

Kritična ocena leta 1848 ne manjka. Avtor piše, da so bili prevratni dogodki kot svetel žarek, ki ga kmalu zastre črn oblak. Poglavitna zahteva — enakopravnost slovenskega jezika v šoli in uradu ter ustanovitev enotne pokrajine Slovenije — pa se tudi ni premaknila z mrtve točke. Kot vzrok za tako stanje navaja, da so bili Slovenci tedaj pač na prevrat premalo pripravljeni in nezavedni. Vendar je to le pol resnice. Tudi med drugimi avstrijskimi narodi tedaj ni bilo nobene take izrazite osebnosti, ki bi s svojo vplivnostjo zasenčila vse drugo in bi se ji ljudstvo brezpogojno zaupalo in se pokorilo njenim navodilom. V dobi absolutizma pač ni bilo mogoče razširjati enotnega političnega programa. Ko je počil nasilni obroč, je bilo ob tem dogodku vse omamljeno od veselja.⁹

V sklepnem delu knjige najdemo tudi poglavje o *Majniški deklaraciji* in dogajanju pred razpadom monarhije. Mal poudarja, da se deklaracija sklicuje na narodno in na zgodovinsko hrvaško državno pravo ter da se ujema s Krekovimi izvajanji v kranjskem deželnem zboru ob priliki aneksije Bosne in Hercegovine, ko je na seji 16. januarja 1909 utemeljeval svoj nujni predlog, da deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine v trdi nadi, da je s tem izvršen prvi korak k združevanju vseh južnih Slovanov monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom

⁶ Josip MAL, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje, 1993.

⁷ Isto, spremna beseda zgodovinarja dr. Boga Grafenauerja.

⁸ Isto, 679.

⁹ Isto, 709.

habsburške dinastije. Beseda o Habsburžanih je bila tedaj kakor tudi v času *Majniške deklaracije* taktična potreba.¹⁰

Gotovo je tako smela trditev v tesni navezi z duhom časa v katerem je zapis nastal. V spremni besedi je omenjen podatek, da je bilo to po letu 1937. Ob dvajsetletnici *Majniške deklaracije* je bilo poudarjanje zgodnje vizije preloma z monarhijo v popolnem sozvočju z duhom časa, čeprav je že sam dr. Anton Korošec ob desetletnici *Majniške deklaracije* izjavil, da so njeni tvorcji z zapisano vsebino — torej tudi z besedno zvezo *pod žezlom habsburške monarhije* — vsaj na začetku mislili povsem resno in iskreno. Glede na dotedanje politične izkušnje jih je mogoče povsem razumeti.

Eno prvih sicer prevedenih del, ki je na Slovenskem celovito obravnavalo zgodovino avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, je knjiga tedaj oxfordskega predavatelja mednarodne zgodovine dr. Alana Johna Percivala Taylorja z naslovom *Habsburška monarhija 1809—1918* (1956).¹¹ Gre za predelano in dopolnjeno izvirnika z naslovom *The Habsburg monarchy 1815—1918* iz leta 1941, ki ga je avtor v dopolnjeni različici objavil leta 1948, ta pa je osem let pozneje doživela tudi slovenski prevod s spremno besedo Frana Zwittera. S stališča pregleda odnosa slovenskega zgodovinskega do habsburške monarhije je avtor spremne besede Taylorju izrekel priznanje, saj knjiga »pri relativno majhnem obsegu obravnava toliko bistvenih problemov«, kot prednost pa navaja tudi, da v njej ni »nikakršnega olepševanja in zagovarjanja stare monarhije in sentimentalnosti spričo njenega propada«, saj je njen razpad »neizbežen proces, ker sta pač narod in razred postajala edini sili in sta ginili tradicionalna vera in zvestoba do cesarja«. Nadalje se ustavi ob številnih trditvah, ki pri Taylorju resda predstavljajo pomanjkljivost, vendar bistveno ne vplivajo na pomen dela. Tega v pretežni meri spremlja dejstvo okoliščin, da je nastajalo v senci druge svetovne vojne, pri tem pa senca družbenih okoliščin leži tudi na spremni besedi, predvsem v polemiki, ki se pojavi na dveh mestih in obravnava po Taylorju domnevno pretiran pomen škofa Josipa Juraja Strossmayerja v razvoju jugoslovanske ideje. Podobno velja tudi za misel o tem, ali smemo obdobju nacionalizma, ki so ga predstavljale kmečke množice in vodili katoliški duhovniki, sploh pridati oznako — nacionalizem, ali pa ne gre ob vsem skupaj zgolj za agrarna in druga nacionalna masovna gibanja.¹²

Spekulativno lahko vstop Taylorjeve knjige pred slovenske bralce sredi petdesetih let dvajsetega stoletja morda pripišemo avtorjevemu ugledu, ki si ga je pri tedanjih oblasteh pridobil s tem, ko se je že leta 1944 in 1945 »odločno in sugestivno« zavzel za jugoslovansko tezo o tržaškem vprašanju. Vsekakor pa lahko sklepamo, da tudi skromen obseg prevodne literature, ki je bila na voljo slovenskemu bralcu govori o tem, da tuji, manj obremenjeni pogledi na obravnavano problematiko niso bili zaželeni.

¹⁰ *Isto*, 1114.

¹¹ A. J. P. TAYLOR, *Habsburška monarhija 1815-1918*, spremna beseda Fran ZWITTER, Ljubljana, 1956.

¹² *Isto*, 89.

Na domačem prizorišču je pri Slovenski Matici v Ljubljani izšla knjiga, ki jo je ob sodelovanju Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova napisal dr. Fran Zwitter. Njen naslov je *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji* (1962).¹³ Avtor (Zwitter) poudarja, da postane od aneksijske krize jugoslovansko vprašanje centralni politični problem pri Slovencih. Poudari up slovenske politike (Slovenske ljudske stranke), da bo Franc Ferdinand uresničil program trializma. Pod tem razume združitev jugoslovanskih pokrajin Avstro-Ogrske v tretjo politično enoto v okviru monarhije, vendar pa stranka nima nobenih zagotovil, da bo ob morebitni uresničitvi trializma slovensko ozemlje priključeno takšni tretji politični enoti.¹⁴

V splošnem pogledu na monarhijo poudari, da je bil njen pravi temelj legitimizem armade, birokracije, plemstva in cerkve pa tudi vseh tistih, ki so bili pod njihovim vplivom. Vendar pa legitimizem ne more pojasniti dolgega obstoja monarhije. Za nekatera gibanja, predvsem pri Nemcih in Madžarih je monarhija predstavljala sredstvo za to, da dosežejo druge cilje. Za druga gibanja pa je monarhija preprosto pomenila manjše zlo v primerjavi z nevarnostmi, ki bi nastale zaradi njenega razpada. Kot preteče nevarnosti navaja veliko Nemčijo za Čehe in Slovence, caristično Rusijo za Poljake in Romune, italijanski iredentizem za Jugoslovane jadranskih dežel. Glede možnega preoblikovanja monarhije v federacijo narodov pa avtor meni, da bi ta ideja demokratičnega izvora zaradi različne socialne strukture narodov v konservativni monarhiji povzročala velike težave, tudi zato, ker to ni bila nikoli ideja tistih, ki so bili na oblasti.¹⁵

Zwitter torej ugotavlja, da so bili interesi narodov monarhije — tudi slovenskega v navezi s pragmatizmom političnih strank, tisto, kar je pred letom 1914 sprožilo tako malo gibanj, ki so odkrito nasprotovala njenemu obstoju in šele vojno stanje je spremenilo takšno razmišljanje. Bralec skozi delo dojame monarhijo kot državno skupnost s (pre)obilico notranjih težav in nasprotij, kljub temu pa njena kohezivnost deluje kot varovalka pred nastopom mnogo hujših in pogubnejših težav.

Sarajevo 1914 (1966)¹⁶ je slovenski prevod srbohrvaške izdaje avtorja dr. Vladimira Dedijerja, ki jo je v izvorniku napisal v angleščini v Oxfordu, na harvardski univerzi in v Cornellu ter namenil tujemu bralcu. Tisto, kar ji daje dodatni pomen, je, da se je v zvezi s problemom avtor v letih 1964 in 1965 pogosto pogovarjal z udeležencem tedanjih dogodkov Vasom Čubrilovičem, ki mu je povedal svoja mnenja o problematiki preučevanja sarajevskega atentata. Vendar pa Dedijer ne pozabi poudariti, da mu je Čubrilovič mnenja posredoval bolj kot zgodovinar in manj kot udeleženec v samih zgodovinskih dogodkih.¹⁷

Kako določljivo lahko v takih primerih teče meja med zavezo znanstvenim standardom in sugestivnostjo lastnih interpretacij neposrednega udeleženca, lahko le

¹³ Fran ZWITTER, Jaroslav ŠIDAK, Vasa BOGDANOV, *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*, Ljubljana, 1962.

¹⁴ *Isto*, 203-204.

¹⁵ *Isto*, 207.

¹⁶ Vladimir DEDIJER, *Sarajevo 1914*, Ljubljana, 1966.

¹⁷ *Isto*, 9.

ugibamo. V skladu z naslovom prispevka sem se podrobneje posvetil vsebini treh poglavij knjige, v katerih je predstavljen nadvojvoda Franc Ferdinand ob vprašanju reorganizacije monarhije ter vprašanju vojne pa tudi odnosu med Preporodom in mladobosanci. V zvezi z enim in drugim gibanjem, ki naj bi prišla v stik že leta 1910, piše, da so bili oboji narodnjaško gibanje, vendar so se preporodovci ločili od mladobosancev po tem, da so precej zanemarjali socialne probleme, saj naj bi bilo za Slovenijo najosnovnejše nacionalno vprašanje in nevarnost germanizacije. Navaja utemeljitelja Preporoda Franceta Fabjančiča, da bo mogoče začeti reševati socialne probleme takrat, ko bosta rešeni osnovni vprašanji.¹⁸ Preporod je bil hkrati tudi prva politična skupina na Slovenskem, ki je *urbi et orbi* zahtevala uničenje habsburške monarhije po revolucionarni poti.

Glede vprašanja reorganizacije monarhije Dedijer poudarja, da je prav to izzvalo največ prepira in razprav med zgodovinarji, ki so pisali o življenju nadvojvode Franca Ferdinanda. Priznava mu poseben talent za taktično manevriranje v politiki in dejstvo, da ni bil politično izoliran. Skrajni konservativci so v njem videli svojega voditelja, dodatno vprašanje pa je, ali bi ga življenjske okoliščine prisilile, da bi svoj dogmatizem prilagodil zahtevam politike. Temeljno vprašanje v reformi monarhije, v katerem sta se cesar Franc Jožef in nadvojvoda Franc Ferdinand razhajala, je bil položaj Madžarske v okviru habsburške monarhije.

Za cesarja je pomenila nagodba iz leta 1867 temeljni kamen državne zgradbe, medtem ko so nadvojvodi pomenile koncesije madžarskemu plemstvu leta 1867 poraz za habsburško dinastijo.¹⁹ V razglasu ljudstvu, ki je bil pripravljen ob morebitnem prevzemu prestola, je nadvojvoda obljubljal splošno volilno pravico na Ogrskem. Imamo vtis, piše Dedijer, da so bile te obljube nemadžarskim narodom na Ogrskem zgolj taktična poteza, s katero si je hotel pridobiti njihovo podporo v dneh krize ob prevzemanju prestola. Nadvojvoda je čutil, da je monarhija v hudi krizi, vendar je politične smernice za njeno reorganizacijo iskal v daljni fevdalni preteklosti.²⁰ Dedijer dodaja, da je vse iz njega velo po skrajnem konservativizmu, ob tem pa je bila morebitna rešitev problema prihodnosti večnacionalne monarhije odvisna od tega, ali bo moč njene srednjeveške ustanove tako reorganizirati, da bi ustrezale vse večjim zahtevam podjarmljenih narodov, da dobijo pravico do samoodločbe. Prav nerazumevanje slednjega naj bi nadvojvodo spravilo v smrt in nekoliko kasneje monarhijo do zloma. Avtor kljub obsežnosti dela namenja relativno malo pozornosti zunanjim vplivom na sarajevske atentatorje leta 1914. Priznava, da so obstajali, da pa je bil sam atentat sad bosanskih razmer, tradicije kosovskega mita in prirojenega nagona, da se je sili treba upreti s silo. Pripisati atentatorjem razumevanje potrebe po ustvarjanju južnoslovanske federalne skupnosti je morda nekoliko preveč v duhu mitskega razumevanja dogajanja. Vprašanje je, ali ni bil glas o trializmu in (glede na cesarjevo starost) skorajšnji menjavi na prestolu preoster signal za Kraljevino Srbijo, ki se je zavedala, da bi južnoslovanska državna enota pod habsburškim žezlom (ne

¹⁸ Isto, 320.

¹⁹ Isto, 168.

²⁰ Isto, 205.

glede na to, koliko je bila v resnici realna) bistveno vplivala na srbske strateške cilje v Bosni, saj je bil kljub vojaški in gospodarski utrujenosti *marš na Drinu* — in predvsem prek nje — nenehno v zraku.

Dr. Janko Pleterski knjižno delo *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo* (1971)²¹ namenja vprašanju oblikovanja politične volje, ki se je izrazila v narodovi samoodločbi ob koncu svetovne vojne. Knjiga naj bi bila po avtorju pogled na snovanja, zamisli, pobude, dejanja tistih delcev družbene nadržasti, ki so si lastili in prilastili vlogo nosilcev politične volje. Bralca opozori, da je ta pogled pogojen po družbeni izkušnji zadnjega pol stoletja, ko se je slovenski delavski razred s svojim revolucionarnim gibanjem potrdil kot odločilni dejavnik druge slovenske državne samoodločbe in ko se samoodločanje naroda tudi na novi stopnji zgodovinskega procesa kaže kot neolčljivi del boja za osvobajanje človeka in dela.

Uvodoma se avtor ustavi ob sarajevskem atentatu in med drugim ob žalnem shodu, ki ga je 5. julija 1914 v Ljubljani pripravila Slovenska ljudska stranka. Analiziral je zloglasni govor dr. Ivana Šusteršiča, ki se ni zadovoljil s tem, da je docela nestvarno prikazoval pokojnega prestolonaslednika kot človeka, ki je sklenil, kadar bo dobil moč v svoje roke, zadovoljiti Jugoslovane avstrijske monarhije. Povsem razločno je napadel v zvezi z atentatom Srbijo, njen sistem in vse tiste, ki so na Slovenskem gojili simpatije zanj. Govor naj bi bil dejanje in prizadevanje podrejanja Slovencev tujim interesom in tuji imperialistični politiki habsburških državnih vrhov, ki je bilo usmerjeno ne le proti pravicam drugih narodov, ampak tudi proti lastnemu.²²

V zvezi z relacijo do monarhije je zanimiva sprememba, ki veje skozi politično oporoko Janeza Evangelista Kreka. Gre za zapis objavljen v glasilu Starčevičeve stranke prava *Hrvatska država* 4. septembra 1917. Poglavitna misel članka je ugotovitev, da je narodno življenje brez državnosti nemogoče, da enakopravnosti brez svobodnega samostojnega državnega razvoja ni mogoče doseči. Krek se v zapisu zaveda, da s tem vprašanje jugoslovanskega zedinjenja in državne osamosvojitve ni več omejeno na avstrijski državni okvir, da ni več notranjepolitično vprašanje, ampak mednarodno. V svojem zadnjem spisu, kot piše Pleterski, Krek uveljavlja pravico Slovencev, Hrvatov in Srbov do suverene države kot najvišjo pravico in moralno vrednoto, ki jo mora uveljaviti brez ozira na kogar koli. Samoodločba naroda se v članku nedvomno pokaže kot vrednota pred pravicami monarha. Po zapisu Pleterski sklepa, da se je Krek zavedal, da vodi zahteva Slovencev, Hrvatov in Srbov po državnem zedinjenju v samostojni državi, čeprav ostaja gibanje formalno še vedno na *Majniški deklaraciji*, v položaj, ko bo treba pretrgati tudi s habsburško dinastijo, da je na nasledek opozarjal in ga sprejemal. To pa ni pomenilo, da bi se Krek postavil na *protiavstrijstvo antantofilskega tipa*. V ločitvi od Avstrije in njene dinastije je videl le neizogibno nujnost, zraslo iz razmer, ki zanje Slovenci niso odgovorni.²³

Ob koncu avtor izreče priznanje vsem, ki so kreirali odločitev Slovencev za lastno državnost skupaj s Hrvati in Srbi, pa čeprav jo je spremljalo strašno razkosanje

²¹ Janko PLETERSKI, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana, 1971.

²² *Isto*, 11.

²³ *Isto*, 150.

naroda. Čeprav ni hkrati pomenila samoodločbe ljudstva, je bilo to vendarle odločilno dejanje, s katerim so Slovenci dokončno postali političen narod. Slovensko meščanstvo je kot voditelj tedanjega narodnega gibanja kljub tveganjem in kljub vsej politični problematičnosti odločilo zgodovinsko pravilno.²⁴

Ali smo Slovenci tedaj postali političen narod ali pa se je to zgodilo že 70 let prej — leta 1848? Po kasnejši ugotovitvi Roberta A. Kanna je tedaj nastal avstroslavistični program *Zedinjene Slovenije*, prvi federalistični program v zgodovini monarhije, ki je izhajal izključno iz etničnih danosti in je bil vse do razpada monarhije glavna politična zahteva slovenske nacionalne politike.²⁵ Ali ni torej — ob današnjem vedenju — začetek slovenske političnosti v habsburški monarhiji argumentirano postaviti v revolucionarno obdobje 1848/49?

Vprašanje, ki tudi v obravnavanem delu ostaja odprto, je, ali je v tistem času sploh obstajala še kakšna možnost, ki bi lahko bila ob drugačnih pogojih politična opcija Slovencev. Pleterski je ne navaja, predstavi pa hipotetično skico razmer, če Slovenci med prvo svetovno vojno ne bi terjali lastne državnosti tudi proti Avstriji in če bi iskali rešitev svojega nacionalnega problema v nekakšni narodni avtonomiji v habsburškem državnem okviru, če ne bi ustanovili lastnega Narodnega sveta, če se ne bi zvezali z Narodnim večem v Zagrebu in se nato združili v jugoslovansko državo. Za parametre vplivov uporabi določila *Londonskega sporazuma* in dejanski kasnejši razvoj dogodkov na državnem ozemlju Avstrije in Italije. Po končnem razvoju dogodkov bi pol italijanizirani in pol germanizirani Slovenci po drugi svetovni vojni pristali v podobnem tragičnem položaju kot Baski — ali pa še to ne, dodaja Pleterski, ki težavo vidi tudi v tem, da bi se slovenski socialdemokrati najbrž najtesneje strnili z avstrijsko socialdemokracijo in bili februarja 1934 likvidirani. Podobno šibki, kot je bila tudi Komunistična partija Avstrije, pa bi bili tudi slovenski komunisti, ki ne bi razvili samostojnega revolucionarnega koncepta in ne, kot leta 1971 piše Janko Pleterski, domislili svoje samostojne narodno in družbeno revolucionarne vloge.²⁶

Čeprav je delo dr. Feliksa J. Bistra *Anton Korošec državnozbornski poslanec na Dunaju* (1992)²⁷ nastalo kot disertacija v Inštitutu za vzhodnoevropsko zgodovino dunajske univerze, ga lahko tako glede na narodnostno pripadnost avtorja kot na obravnavano tematiko štejemo za prispevek slovenskega zgodovinarstva k pogledu na habsburško monarhijo. Delo je zasnovano kot razširjena biografija državnozbornskega poslanca dr. Antona Korošča v času od njegovega rojstva do odhoda iz dunajskega parlamenta.

Uvodoma je zelo jasno poudarjen izvor spodnještajerske cerkvene in narodne elite prve polovice dvajsetega stoletja, ki se je v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja kot skupina zmožnih in pridnih mladeničev srečala v mariborskem bogoslovju.²⁸ Skozi delovanje Antona Korošča se nam zrcali tudi odnos do monarhije. Ča-

²⁴ Isto, 201.

²⁵ J. CVIRN, *n. d.*, 11.

²⁶ J. PLETERSKI, *Prva odločitev*, 261.

²⁷ Feliks J. BISTER, *Anton Korošec državnozbornski poslanec na Dunaju*, Ljubljana, 1992.

²⁸ Isto, 21.

sopis *Slovenski gospodar* novembra 1898 prinese zanimivo razmišljanje, Bister z veliko verjetnostjo sklepa, da je prišlo izpod peresa glavnega urednika — torej Korošca — ki je pogled na tretjo tedaj aktualno državno idejo formuliral takole: »Velikih narodov razne konce in tudi Madžare, skratka nas vse, ki nas Donava neposredno ali posredno veže na se, po poti stroge enakopravnosti in enakoveljavnosti osrečiti, dajati nam streho, pod katero tekmujejo v hvaležnosti do skupnega nam vladarja, to je, odkar smo od nemških držav odločeni, edina prava ideja, ki naj vodi našo avstrijsko državo. Le v tej ideji ji je rešitev, pa tudi gotova rešitev; če se je pa ne oklene, potem ji ni več in ji tudi ne bode več treba pomagati. [...] Le Slovanom je ležeče na obstanku in mogočni prihodnosti Avstrije; zatorej more le od njih Avstriji priti rešitev.«²⁹

Med Koroščevimi poslanskimi prizadevanji, v katerih avtor zazna Korošca - federalista, je tudi poslansko vprašanje glede razmer pri cesarsko-kraljevih sodiščih na Spodnjem Štajerskem, na Koroškem in Kranjskem. Predvsem poudarja razmerje med številom prebivalcev, ki sodijo pod posamezno okrožno sodišče, njihovo narodnostno sestavo ter narodnostno sestavo sodnih uradnikov. Statistična primerjava je pokazala zelo slabe razmere za Slovence na področju graškega višjega deželnega sodišča, zato je Korošec izpostavil staro zahtevo po vzpostavitvi cesarsko-kraljevega višjega sodišča v Ljubljani za dežele in pokrajine, kjer prebivajo Slovenci. Ta zahteva — izrečena 19. dan po Koroščevem prihodu v parlament — je zanimiva zato, ker je nedvoumno načenjala notranjo državno ureditev, slonečo na zgodovinskih kronovinah, in predvidevala federalistični postopek na narodni podlagi.³⁰ Ob Korošču je kot ikona pronicljivega in strateško razmišljajočega slovenskega politika predstavljen tudi Janez Evangelist Krek, ki je ob aneksiji Bosne in Hercegovine zelo dobro razumel novo politično stvarnost, je pa bilo to razumevanje prezahtevno, da bi postalo obče politično sprejemljivo. Čas je docela potrdil njegovo razmišljanje, podano na 121. seji poslanske zbornice 16. decembra 1908. Med drugim je povedal: »Bosansko-hercegovski problem, gospoda moja, je bistveni del južnoslovanskega vprašanja. Docela se zavedamo, da je odločilni trenutek za zgodovino južnih Slovanov, zato smo tesno strnili svoje vrste in se zbrali okoli zastave južnoslovanske skupnosti v okviru monarhije. Prišla je odločilna ura za južne Slovane, pa tudi za monarhijo, v kateri danes, gospoda moja, po aneksiji živi skoraj sedem milijonov južnih Slovanov, veliko več kakor v kateri koli drugi državi. Zato ne pretiravamo, če pravimo, da je monarhija južnoslovanska velesila par excellence.«³¹

Sočno živa in prav tako preroška je tudi Krekova izjava, datirana na dan vojne napovedi Avstro-Ogrske Srbiji. »Sedaj so avstrijski državniki podpisali Avstriji smrtno obsodbo. Zavedati bi se morali, da je Avstrija zavoljo nerešenega narodnega vprašanja podobna sobi, v kateri se nahaja samo črvojedno, trhlo pohišstvo. Ako stoji to pohišstvo popolnoma na miru, lahko še precej časa traja, kakor ga pa začneš premikati, se vse zruši.«³²

²⁹ *Isto*, 27.

³⁰ *Isto*, 45.

³¹ *Isto*, 75.

³² *Isto*, 142.

Monografija Feliksa Bistra, ki je začela nastajati ob koncu šestdesetih let 20. stoletja, je drugačna od večine del, ki se posredno ali neposredno ukvarjajo z vprašanjem monarhije. Prinaša vrsto novih spoznanj, je prosta sledov ideoloških stereotipov in daje čutiti, da prihaja izpod peresa avtorja druge zgodovinarske šole.

O spoznanju, da so slovenski voditelji že v revolucionarnem vrenju leta 1848 v uresničitev načrtov za narodovo prihodnost bolj vpletali cesarjevo osebnost kakor parlament, piše tudi dr. Stane Granda v delu *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo* (1999).³³ 5. aprila 1848 je bil podpisan v imenu 500 slovanskih poslancev na Dunaju poziv slovenskim bratom, ki ga je sestavil študent prava Anton Globočnik. Ta jih poziva, naj cesarju nemudoma predložijo prošnjo, da jim prizna Slovenijo. Globočnik je opozarjal, naj se ne zanašajo na prihodnji dunajski parlament, »kajti potem bi bilo že prepozno. Najprville je pa zahtevati zjediniti vse, kar je tistega rodu in se zjedini«. Poziv je po Grandi pomemben zaradi povsem nedvoumne zahteve po kronovini Sloveniji, to pomeni upravno enoto, ki bo zajemala vse Slovence, in zavračanje priključitve Nemški zvezi. Pomembno je tudi dejstvo, da Slovenci ne smejo čakati na parlament, da je potrebno veliko politično spremembo izprositi od vladarja. Zavedali so se, da bo kljub obljubljeni parlamentarni monarhiji vladarjeva vloga še vedno izjemna.³⁴

Čeprav *Zedinjena Slovenija* v revolucionarnem letu 1848/49 ni bila uresničena, je postala trajna politična slovenska zahteva. Izoblikovalo se je gibanje, ki je svoj odmev doživelo v slovenskih taborih in kasnejši *Majniški deklaraciji*. Granda poudarja, da je dunajska oblast po koncu revolucije Slovence priznavala kot enoten slovenski narod; to najbolje dokazuje slovenska izdaja avstrijskega uradnega lista. Slovenski jezik je bil kot predmet vpeljan v gimnazije, država je izdajala slovenske šolske knjige za vse Slovence. In še eno pomembno ter v strokovni literaturi pogosto spregledano spoznanje velja omeniti. Podpisane peticijske pole dokazujejo, da gibanje za *Zedinjeno Slovenijo* ni bila zadeva peščice intelektualcev, ampak široko ljudsko gibanje.³⁵

Tudi program za *Zedinjeno Slovenijo* v revolucionarnem obdobju sredine 19. stoletja je za Slovence zelo pomemben. V duhu dogajanja, ki so ga razumeli kot zlom fevdalizma, so pozdravili spremembe podobno kot drugi sodržavljeni v cesarstvu in se s političnim programom sodobno postavili ob bok drugim narodom. Njegova uresničitev ni bila možna v celoti, odprla pa je pomembne novosti, ki so v prihodnjih desetletjih bivanja v monarhiji nadgradile in okrepile narodno zavest.

Novembra leta 1998 (naključje — ob 70-letnici zloma monarhije) je bil v Ljubljani simpozij z naslovom *Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918* (2000),³⁶ ki je podrobneje predstavil slovenske zamisli o prihodnosti pred omenjenim letom in po njem. Simpozij je razkril pogled na narodnopolitična pričakovanja in videnja pred

³³ Stane GRANDA, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*, Ljubljana, 1999.

³⁴ *Isto*, 26-27.

³⁵ *Isto*, 568.

³⁶ Peter VODOPIVEC, »Od Habsburžanov h Karadjordjevičem«, v: *Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918*, Ljubljana, 2002.

prvo svetovno vojno in po njej in je v povsem novi luči opozoril na premišljeno presojo kritičnih daljnovidcev in kratkovidnost z novim časom preveč zanesenih političnih vročekrvnežev. Ena izmed ugotovitev simpozija je med drugim ta, »da se slovenske politične elite v prvih desetletjih 20. stoletja niso pretirano izkazale s posluhom za stvarnost«, hkrati pa je tudi ta doba dala vrsto daljnovidnih realistov. Za to priložnost sem se ustavil ob dveh referatih, ki podrobneje ustrezata naslovu teme. Dr. Peter Vodopivec je v svojem prispevku *Od Habsburžanov h Karadjordjevićem* med drugim poudaril projekt *Majniške deklaracije*. Navaja izjavo dr. Antona Korošca iz leta 1927, da avtorji deklaracije sprva niso nameravali širiti množične agitacije za Jugoslavijo in so jo načrtovali predvsem za svoj protivladni parlamentarni in politični boj. Jugoslavija je bila tedaj sinonim za končno udejanjanje slovenskega programa iz leta 1848. Vodilni slovenski politiki pa so se že zavedali, da vlada na Dunaju ne misli na uresničitev slovenskih in jugoslovanskih želja, in vse pogosteje omenjali, da je majska izjava »minimum« in da so možne tudi druge rešitve — mimo vlade in celo mimo Avstrije. Seveda je vprašljiva resnost njihovih trditev vsaj do časa, ko se je zdelo, da lahko habsburška monarhija še obstane, pa tudi, koliko so njihove vse močnejše dvome v monarhijo delili tudi preprosti ljudje, saj tudi novejši raziskave izjav s podpisi kažejo, da so podpisniki v veliki večini vztrajali pri lojalnosti habsburški hiši in izražanju zvestobe novemu avstrijskemu cesarju Karlu.³⁷

Vodopivec pojasnjuje še eno, za razumevanje tedanjih okoliščin usodno, a v zgodovinopisju pogosto spregledano dejstvo, namreč, da voditelji majniškega gibanja vse do razpada monarhije niso imeli konkretnega načrta o ureditvi zelene jugoslovanske državne skupnosti, in so razpravo o tem odlagali vse do jeseni 1918. Polemika o tem, kakšna naj bo zelena dežela, se je v časopisju razvila šele oktobra 1918, ko je Fran Šuklje na Koroščevo pobudo in z njegovim pristankom — v *Slovenskem narodu* predstavil svoja za ustavni odsek Narodnega sveta sestavljena razmišljanja na to temo.³⁸

V istem zborniku je dr. Vasilij Melik objavil referat z naslovom *Ivan Hribar med Avstro-Ogrsko in Jugoslavijo*. Za predstavitev odnosa do monarhije je zanimiva uvodna posplošena trditev, ki se nanaša na odnos Slovencev do tedanje Avstrije. Ti so po Meliku sprejemali Avstrijo kot danost, čeprav so ob mislih na slovenstvo v širšem in v ožjem okviru premišljali ali sanjali o različnih rešitvah. Avstrijski svet in njegov prostor sta predstavljala svojevrstno kulturno celoto in je bil poleg tega veslesila, čeprav pogosto zelo šibka. Zavedali so se, da daje Avstrija oporo pred aspiracijami velike Nemčije in Italije. Z državo pa niso bili zadovoljni, saj jim ni dajala enakopravnosti in je bil v njej trajno prisoten nemški pritisk. Ni jim bila vseh večina vlad, ne njihova politika, še posebej pa ne dualizem. Ob vsem tem nezadovoljstvu pa so domala vsi slovenski politiki poudarjali zvestobo do dinastije in ljubezen do cesarja.³⁹

³⁷ Isto, 8-9.

³⁸ Isto, 9.

³⁹ Vasilij MELIK, *Ivan Hribar med Avstro-Ogrsko in Jugoslavijo*, uredil Peter Vodopivec, Ljubljana, 2000.

Melikova posplošitev predstavljena oktobra 1998, je lahko politično in narodnostno neobremenjena izhodiščna teza za preučevanje celostnega odnosa do habsburške monarhije. Izhajajoč iz literature, delno zgodovinske, in številnih spominov sodobnikov monarhije lahko zasledim predvsem misli, ki jih je mogoče strnjeno povzeti prav z Melikovo ugotovitvijo. Slovenci so v največji meri izražali zvestobo cesarski hiši in mnogi — tako kot liberalni narodnjak Ivan Hribar s postavitvijo spomenika ob 60-letnici vladanja Franca Jožefa — upali, da bi se dalo »s primernim postopanjem zainteresovati cesarja tudi za politične težnje slovenskega naroda«. ⁴⁰

Tudi ta trditev, ki je pripisana slovenskemu liberalnemu politiku, govori, da se je resnična alternativa državni pripadnosti Slovencev dejansko pojavila ne ob prvih znamenjih »neozdravljive bolezni«, pač pa šele, ko je bila monarhija brez posebnih časti in objokovalcev postavljena na pare. Na neki način žalujoči so se pojavili šele ob koncu evforije prehoda v novo državno skupnost in ob prvem doživljanju njene politične vsakdanjosti. Med njimi je bil vsaj kot politik, bančnik in gospodarstvenik tudi Ivan Hribar. ⁴¹

Vsebine, ki odražajo stališča (sodobnega) slovenskega zgodovinopisja do Habsburške monarhije, zasledimo tudi v delu Zvonka Berganta z naslovom *Slovenski klasični liberalizem* (2000). ⁴² Delo obravnava idejnopolitični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891—1921. Avtor meni, da bo treba v prihodnje korektno oceniti poglede slovenskih (kranjskih) političnih strank na vprašanje naroda; tako tudi, ko gre za stališče liberalcev. Vse prepogosto imamo opravka z nekakšnim mitom o trpečem slovenskem narodu, ki trpi tlako pod nemško-avstrijsko nadvlado. To seveda ne pomeni, da pritiska na Slovence v tistih letih ni bilo, toda treba bi bilo zavzeti pravičen odnos do tega vprašanja in se izogniti posploševanju in zlasti izenačevanju Kranjske z drugimi slovenskimi deželami, v katerih so bile težnje po ponemčevanju bistveno večje. Prav vprašanje narodnosti je bilo eno temeljnih vprašanj, pri katerih sta se katoliški in liberalni pogled očitno razhajala. Tudi škof Anton Bonaventura Jeglič se je nevarnosti pretiranega poudarjanja slovenstva in s tem slovenskega nacionalizma dobro zavedal, in to celo pri katoliški stranki. Pri liberalni stranki pa je šlo v prvi vrsti za besedni oziroma demagoški nacionalizem, saj so ti v dejanskem političnem življenju brez velikih težav sklepali kompromise z Nemci. ⁴³

Glede odnosa do monarhije ugotavlja, da je do leta 1909 pri liberalcih izraz narod pomenil slovenski narod in je bilo v ospredju prizadevanje za politične in druge pravice slovenskega naroda, po letu 1909 pa se je pomen izraza začel spreminjati. Še vedno je ohranil prvoten pomen, toda temu se je pridruževalo — jugoslovanstvo. Zaradi poudarjanja nemškega značaja habsburške monarhije in ob razpravljanju o volilni reformi ter strahu Nemcev pred slovansko večino se je vse bolj uveljavljala ideja trializma oziroma spoznanje, da je slovenska avtonomija možna le prek pove-

⁴⁰ Isto, 66.

⁴¹ »Ne brez bridkih skrbi«, piše v spominih, »jel sem spoznavati, da je v glavah večine odločujočih srbskih državnikov ukoreninjena orientalska miselnost, ki je tako bistveno različna od zapadnjaške.« Ivan HRIBAR, *Moji spomini*, 2. del, Ljubljana, 1984, 321.

⁴² Zvonko BERGANT, *Slovenski klasični liberalizem*, Ljubljana, 2000.

⁴³ Isto, 76-68.

zave jugoslovanskih dežel v posebno državnopravno enoto. Liberalci so zagovarjali tezo o jugoslovanskem plemenu, ki ga sestavljajo prebivalci južnoslovanskih dežel monarhije. Vendar, dodaja pisec, ob tem ni šlo za težnje po državi oziroma zvezi zunaj habsburškega okvira. Vse do prve svetovne vojne in tudi med njo je pri vseh vodilnih slovenskih politikih prevladovalo stališče, ki ga je izrekel Karl Triller v imenu liberalcev januarja 1909 v kranjskem deželnem zboru: »Narodno napredna stranka smatra zrelega za blaznico vsakega Slovenca, ki išče bodočnost našega naroda kjerkoli drugje kakor v pravični Avstriji.«⁴⁴ Bergant nam predstavlja liberalizem vključno z njegovimi hibami — zvezo z nemško-avstrijskimi veleposestniki in nezaupanjem do ljudstva, pa tudi kot politično strukturo, ki je vse do njenega zatona ostala privržena monarhiji.

Knjižno delo dr. Andreja Rahtena *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu* (2001)⁴⁵ predstavlja poleg splošnih razmer obdobja tudi intenzivno delovanje slovenske parlamentarne politike v habsburški monarhiji do začetka prve svetovne vojne. V uvodu spoznamo ključne značilnosti monarhije na prelomu stoletja, ko je prihajalo do postopnega sproščanja notranjih energij posameznih narodov; in to je v bistvu predstavljalo napoved reformnega obdobja, iz katerega je podonavska država nujno izšla drugačna, kot je vanj stopila. Posebni poudarek je namenjen delovanju Slovenske ljudske stranke v parlamentu, pregledu notranjih nasprotij, ki so začinjene tudi z nekaterimi pikantnimi poudarki. Drugi pomen knjige je v tem, da poudari geopolitično sliko dogajanja ter podprto z viri dokazuje, da se je v obravnavanem obdobju dualistični podobi monarhije čas z veliko verjetnostjo iztekal. Krepitev slovanskega elementa po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908 ni šla neopažena mimo Dunaja, še posebej ne mimo Belvedera, kjer je ožji posvetovalni krog prestolonaslednika Franca Ferdinanda spoznaval potrebo po drugačnem notranjem ustroju monarhije. Vzrok za to so bile tudi aspiracije Kraljevine Srbije, ki se je (po italijanskem vzgledu) razglasila za »južnoslovanski Piemont«, to pa spričo velikega števila južnih Slovanov znotraj Avstro-Ogrske seveda ni moglo ostati brez posledic v dvojni monarhiji.⁴⁶

Avtor se za razliko od starejših opisovalcev razmer znotraj monarhije ne pridruži desetletja tudi v zgodovinopisju zelo prisotni politični oceni srbskega izvora, po kateri naj bi podonavska monarhija zaradi številnih narodnostnih problemov politično »spominjala na Dantejev pekel«, pač pa strokovno dosledno posploši v virih zlahka preverljivo mnenje večine slovenskih narodnih voditeljev, ki svoje države ob vstopu v 20. stoletje niso doživljali kot »Dantejev pekel«, ampak so v njej videli naravno pribežališče majhnih srednjeevropskih narodov. V njihovih očeh to ni bila »ječa narodov«, ampak trdnjava, ki jih varuje pred imperialističnimi ambicijami velikih nacij.⁴⁷

⁴⁴ Isto, 70.

⁴⁵ Andrej RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897—1914*, Celje, 2001.

⁴⁶ Isto, 9.

⁴⁷ Isto, 10.

Prav samorazglasitev Kraljevine Srbije za »južnoslovanski Piemont« (v bistvu je to le romantična različica oznake za velikosrbski politični koncept), njena vse bolj očitna bojazen pred oblikovanjem južnoslovanske državno-pravne komponente monarhije in srečanje dveh ozemeljskih interesov na območju Bosne in Hercegovine so trije pomembni kriteriji, ki so privedli do zaostrovanja odnosov med državama. Strah pred možno južnoslovansko politično stvarnostjo na desnem bregu Drine je bil za Srbijo v veliki meri utemeljen. Brez dvoma pa bi, upoštevajoč realne razmere na dunajskem dvoru in v parlamentu, tudi po najbolj optimistični različici razvoja dogodkov po strugi mejne reke do trialističnega realizma preteklo še veliko vode. Toda z balkanskimi vojaškimi uspehi spodbujeni Kraljevini Srbiji se je leta 1914 očitno že zelo mudilo na velikosrbsko pot.

Tudi v Avstro-Ogrski so se zavedali, da je starodavna multinacionalna zgradba potrebna temeljite prenove, če želi opravičiti svoj obstoj v dobi vzpona nacionalizmov. In eno glavnih prizorišč tega boja za obnovo monarhije, ki bi omogočil njen obstoj na evropskem političnem zemljevidu, je bil dunajski parlament.⁴⁸

Avtor nas seznanja z idejo nadvojvode Franca Ferdinanda, ki se je kot brezpogojni privrženec velikoavstrijskega programa ukvarjal z zamisljivo, po kateri naj bi se monarhija razdelila v številne bolj ali manj samostojne nacionalne države, ki bi imele za pomembne in nujno potrebne zadeve na Dunaju skupen centralni aparat. To z drugimi besedami pomeni, da bi se dualizem nadomestil s federalizmom. O tem, na kakšen način bi se dalo doseči tako ureditev, pa si Franc Ferdinand ni bil docela na jasnem. Nekaj časa se je menda navduševal nad idejami romunskega političnega publicista Aurela C. Popovicija. Ta je svoj koncept »zvezne države«, ki naj bi predstavljal kompromis med centralizmom in federalizmom, razložil leta 1906 v knjigi *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*.⁴⁹

O popularnosti trialistične ideje med velikoavstrijsko usmerjeno aristokracijo govori tudi dejstvo, da je Heinrich knez Hanau leta 1909 začel izdajati zemljevide trialistično urejene Velike Avstrije, ki jih je ogrska vlada prepovedala. Na zemljevidu iz leta 1909 je monarhija razdeljena na južnoslovansko, ogrsko in nemško »državo«. Južnoslovansko enoto, ki jo je Hanau poimenoval *Kraljevina Ilirija*, sestavljajo slovenske in hrvaške dežele ter Bosna in Hercegovina, medtem ko ostane Vojvodina z Novim Sadom v okviru Ogrske. Hanau je omenjenemu zemljevidu kasneje dodal še dopolnilne za nekatere dežele, med njimi tudi karto Slovenije. Na njej so lepo vidne meje Slovenije, ki bi imela v okviru Ilirije določeno avtonomijo in bi poleg Kranjske, Goriško-Gradišanske, Trsta in severne Istre obsegala tudi Koroško in Štajersko južno od Drave.⁵⁰

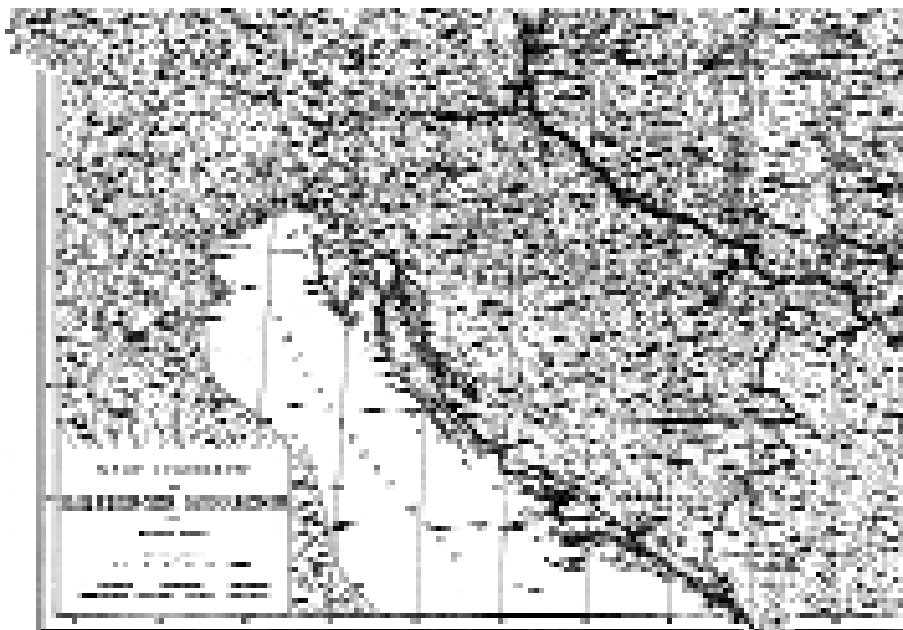
Slovenski parlamentarci so imeli po pričevanju Antona Korošca mnogo stikov z ekspanenti prestolonaslednikovega kroga, med drugim tudi s Schwarzenbergom, ki so jim zagotavljali, da »nameravajo velike stvari z Jugoslovani«.⁵¹ Knjiga Andreja Rah-

⁴⁸ *Isto*, 10.

⁴⁹ *Isto*, 110.

⁵⁰ *Isto*, 110-111.

⁵¹ *Isto*, 117.

Heinrich Hanau: Novi trijalistični zemljovid habsburške monarhije

tena nas seznanja s številnimi dotlej neznanimi podrobnostmi kritičnega obdobja. S svojim odmikom od nekaterih starejših mitov v pogledih slovenskega zgodovinarstva na habsburško monarhijo in njeno veljavo med slovensko politično elito nam pojasnjuje, da je bil čas preloma stoletij ne le čas krize, pač pa tudi čas iskanj novih rešitev, to pa v primežu naraščajočih nacionalizmov in pretežne systemske politične okostenelosti ni bilo niti najmanj lahko početje.

Delo *Slovenci 1848—1918* (2002) dr. Vasilija Melika⁵² je izbor razprav in člankov uglednega zgodovinarja, ki jih je v smiselno in logično celoto strnil Viktor Vrtnjak. Članki in razprave so vezani na obdobje od leta 1848 do 1918 in se večinoma ukvarjajo s problematiko slovenske narodne politike in oblikovanja ter širjenja slovenske narodne zavesti. To je tudi nekakšna rdeča nit Melikovega več kot štiridesetletnega znanstveno-raziskovalnega dela. Pisec samopredstavitve, namenjene tudi radijski objavi, ne skriva osebnega ponosa, da se znanstveno ukvarja z obdobjem (1861—1914), v katerem smo Slovenci najbolj napredovali, ko smo premostili ves kulturni zaostanek, ki nas je težil od srednjega veka naprej, ko smo postali pravi, drugim enakovreden narod, ko smo doživeli največji vzpon v vsej naši zgodovini.⁵³

Seveda, dodaja, kasneje še nismo imeli vsega, manjkala nam je enakopravnost, univerza, *Zedinjena Slovenija*, na posameznih kulturnih področjih smo še zaostajali, toda postali smo razvit narod. Pogled izkušenega zgodovinarja, ki ga odlikujejo po-

⁵² Vasilij MELIK, *Slovenci 1848—1918, razprave in članki*, Maribor, 2002.

⁵³ *Isto*, 16 (gre za zapis z naslovom: *Zgodovinar o sebi in o svojem delu*, ki ga je dr. Vasilij Melik leta 1991 napisal na pobudo Zveze zgodovinskih društev Slovenije).

globljeno znanstveno-raziskovalno delo, jasno izražanje in spretna sinteza je zato toliko bolj pomemben tudi v funkciji pogleda slovenskega zgodovinskega pisarja na habsburško monarhijo, ki je predstavljala državno-pravni okvir, v katerem se je ta razvoj odvil.

Ko ocenjuje posledice prvega slovenskega političnega nastopa leta 1848, ugotavlja, da ideja *Zedinjene Slovenije* sicer ni bila uresničena, nedvomno pa je bila ena od pozitivnih posledic prvega slovenskega političnega nacionalnega nastopa ta, da so bili odtlej uradno priznan slovenski narod, slovenski jezik in slovensko ime. Starejše oznake »windisch« in »krainerisch« so se zdaj umaknile iz uradne rabe avstrijskega cesarstva. Tudi v marsikaterih drugih stvareh se je izkazala dediščina dogodkov iz leta 1848. Tako štajerski kot koroški deželni zbor sta se leta 1848 izrekla proti delitvi dežele, za »nerazdružljive vojvodine«; to je bilo seveda namenjeno proti ideji *Zedinjene Slovenije*, ki bi prinesla razdelitev obeh dežel na slovenski in nemški del. Toda slovenske zahteve so bile v štajerskem deželnem zboru vendarle izrečene, v koroškem pa jih ni bilo slišati. Štajerski deželni zbor je sklenil razdelitev dežele v tri okrožja, od katerih bi bilo spodnještajersko slovenski del dežele. Po zmagi protirevolucije izvedena Bachova upravna in sodna reforma leta 1849, je izvedla na Štajerskem razdelitev na okrožja in s tem na nemški in slovenski del dežele, na Koroškem pa je postavila stališče, da se določene jezikovne meje ne da postaviti »ker obe narodnosti nista ločeni niti geografsko niti z ozirom na promet in druge interese« in je uredila sedem okrajnih glavarstev, od katerih je imelo eno samo slovensko večino, tri pa so bila mešana z nemško večino, a z nad 40% slovenskega prebivalstva. Ta za Slovence neugodna upravna razdelitev je bila trajna, po njej pa je bila posneta 1861 še razdelitev na volilne okraje. Tako je bil za Slovence izrazito neugoden položaj na Koroškem v marsičem dediščina iz leta 1848, prav tako pa tudi boljši položaj na Štajerskem. Uresničiti pa *Zedinjene Slovenije* ob nacionalnih nasprotjih in ob medsebojnih razmerjih moči posameznih grupacij v habsburški monarhiji ni bilo mogoče.⁵⁴

S primerjavo položaja na Koroškem in Štajerskem se predstavljajo vzroki, ki so v veliki meri botrovali tudi številnim kasnejšim dogodkom in so odločali o moči in vplivu slovenskega elementa. Upravna razdelitev ni bila posledica srečnih naključij, še manj posledica darežljivosti Dunaja, pač pa sistematičnega in premišljenega političnega delovanja ter dokaz politične zrelosti.

Posebej zanimive so Melikove skice posameznih uglednih osebnosti (Matija Marjarič, A. A. Auersperg, Fran Miklošič, Janez Bleiweis, Lovro Toman, Fran Levstik, škof Mihael Napotnik in drugi), ki jih je z znanstveno širino, znanjem in obilo izkušenj umestil v njihov čas. Tako za ljubljanskega škofa Antona Bonaventuro Jegliča piše, da je bil v svoji podpori *Majniški deklaraciji* zvest dinastiji in cesarju in se je torej zavzemal za združitev jugoslovanskih dežel monarhije. Proti vsem očitkom, ki so se pojavljali z vladne strani, je odgovarjal, da »zahtevamo le svoje naravno pravo, da nam gre za biti ali nebiti, ker nas tu germanizirajo, tam nam delajo silo Madžari«. 25. septembra 1918 je zapisal, da »na Dunaju tako vladajo in zoper naravne

⁵⁴ Isto, 48-49.

pravice narodov nastopajo, kakor da bi sami hoteli Avstrijo razdreti«. 29. septembra je na Hussarekove očitke odgovoril, da je ljudstvo »še vedno na temelju *Majniške deklaracije* vdano Avstriji in monarhiji, da pa se v bolj inteligentnih krogih, posebno po Hrvaškem začena razvijati in širiti pravec, ki Avstrije več ne poudarja, in celo pravec, ki se od Avstrije odvrta.« Krive za to so centralne vlade na Dunaju in v Budimpešti.⁵⁵

Članki in razprave Vasilija Melika odražajo zgodovinarjevo predanost, sistematičnost in strokovnost ter v celoti potrjujejo misel dr. Ferda Gestrina, da je Melik vendarle »utrdil temelje za poznejše, doslej v naši historiografiji najtemeljitejše preučevanje politične zgodovine Slovencev od marčne revolucije do prve svetovne vojne.«⁵⁶

Politični mozaik 1860—1918 ddr. Igorja Grdine *Slovenci med tradicijo in perspektivo* (2003)⁵⁷ sprejme bralca s trditvijo, da je zgodovina nič drugega kot dialog med dovršeno preteklostjo in sedanostjo, ki je praviloma naravnana v prihodnost, študijo pa je avtor zasnoval kot vsebinsko intenzivno repliko pogovora o tem, od kod prihajamo. Predstavitev zgodovinskih dejstev, umeščanje razmišljanj sopotnikov procesov in zgodovinarjeva sinteza so tudi zahtevnejša poglavja spremenili v berljivo in razumljivo celoto. Tako je približano tudi poglavje o dualizmu, ki je slovenske rodoljube sililo k poglobljenemu razmisleku o narodnem položaju. Madžari, ki so dotlej glasno izražali nezadovoljstvo z državo oziroma ustavno ureditvijo, so bili (leta 1867) uslišani, medtem ko drugim narodom zmernost in pripravljenost na sporazum ni koristila. Dunaj se je ukvarjal samo s tistimi nezadovoljneži, ki so v praksi dokazali, da imajo moč za bistveno oviranje delovanja podonavske monarhije. Ker so Slovenci na deželnozborskih volitvah v začetku leta 1867 dobili praktično na vsem narodnostnem ozemlju prepričljivo večino, so se odločili za politično radikalizacijo. Nekaj časa se je zdelo, da bo rešitev prav enostavna — v prevzetju nekdanje madžarske »abstinenčne taktike«. Zanj so se medtem ogreli tudi Čehi, toda vlada je odločno odklanjala misel, da bi Praga in Ljubljana lahko postali novi Budimpešti. »Poravnava« Avstro-Ogrske leta 1867 je bila unikum.⁵⁸ Grdina vzpostavi tudi pogled z nasprotne strani, ko zapiše, da se je zdelo dunajskim oblastem slovensko narodno gibanje precej benigno, saj navsezadnje ni imelo na voljo niti enega samega dnevnika! Tako razmišljanje je toliko bolj razumljivo, če ga primerjamo z narodnostnimi pričakovanji Čehov, ki so na podlagi zgodovinskega prava terjali enotnost dežel krojne Sv. Vavclava (Bohemije, Moravske in avstrijske Šlezije). Te historično utemeljene zahteve so bile v očeh dunajske vlade enako nepomembne kakor shodi v podporo dotlej še nikoli obstoječi *Zedinjeni Sloveniji* na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem in v Avstrijsko-Ilirskem primorju.⁵⁹

⁵⁵ Isto, 627.

⁵⁶ Ferdo GESTRIN, *Vasilij Melik — šestdesetletnik*, Zgodovinski časopis, Ljubljana, 1980.

⁵⁷ Igor GRDINA, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*, Ljubljana, 2003.

⁵⁸ Isto, 28-29.

⁵⁹ Isto, 35-36.

Na ta način zgodovinar objektivizira stanje na Slovenskem, dilema (ne)upoštevanja slovenskih zahtev se ne zdi več stvar posebnih načrtov ignoriranja narodnih interesov, pač pa se v primerjavi z zahtevami Čehov pokaže kot splošno odklonilno stališče vlade do podobnih vprašanj v drugih delih monarhije.

V delu doživimo tudi negacijo zgodovinskega stereotipa, da so bili Slovenci vedno brez prijateljev v dunajskih vladnih krogih. Taaffejev pravosodni minister Alois baron Pražak, ki je večinoma ugodno reševal tudi njihove številne rekurze, je kot staročeški prvak svojim preveč pohlevnim moravskim rojakom, ki so hodili v njegov urad po uteho in pravico, nekoč rekel: »Poglejte si Slovence, če se jim krivica godi, dobim takoj brzojavne in pismene pritožbe; pozna se, da je tam južna kri. V takih primerih tudi res lahko kaj ukrenem.«⁶⁰

Leta 1915, ko so se poprej tako samozavestni vojaški krogi zaradi italijanskega napada začeli zanimati za slovenske politične težnje, je prišlo do prvih zaupnih stikov med Janezom Evangelistom Krekom in poveljstvom cesarsko-kraljevih oboroženih sil. Obveščevalni stotnik Viktor Andrejka pl. Livnograjski se je pri njem in pri nekaterih drugih katoliških prvakah diskretno pozanimal o tem, kako si predstavljajo ureditev južnega dela monarhije v bližnji prihodnosti.⁶¹

Zdi se, da so Slovenci na tej točki tudi za trde vojaške kroge postali subjekti na vojaško-politični šahovnici prve svetovne vojne, saj se je Dunaj še pred novim letom 1915 znašel v veliki zagati, ko je predsednik srbske vlade Nikola P. Pašić na zasedanju Narodne skupščine v Nišu 7. decembra 1914 kot vojni cilj svoje države javno razglasil »oslobodjenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca«. Ta v konkretnem času nenavadno smela poteza je bila posledica velike zmage v kolubarski bitki, ki je razkrila številne slabosti habsburške monarhije oziroma njene armade.⁶²

Spremenjene razmere na bojnem polju so Janeza Evangelista Kreka pripeljale do oblikovanja mnenja, da bi bilo mogoče zaradi italijanske vojne napovedi Avstro-Ogrski 23. maja 1915 doseči ne samo omilitev vojaškega »polabsolutizma«, ampak tudi takšno državnopravno reformo, ki bi izboljšala položaj Slovencev. Z vso silo se je oprijel te spekulativne zamisli in sredi leta 1915 ni bil pripravljen odstopiti od nje niti za ped.⁶³

Zavzemanje za Jugoslavijo je bilo v slovenskih deželah od maja 1918 dalje v nasprotju z jasno izraženo voljo državnega suverena in njegove vlade. Žezlo in krona jugoslovanske države se cesarju Karlu pač nista zdela zadosti vabljava. Zato ni čudno, da so govorniki na zborovanjih v podporo *Majniški deklaraciji* vse manj omenjali habsburško-lotarinsko dinastijo. Nekdaj toliko slavljena vladarska hiša je začela iz slovenskega imaginarija izpuhtevati: ni se več zdela nepogrešljiv faktor v političnih kombinacijah. Ker so medtem postala znana določila *Krfskega pakta* — vesti o njem so bile v nekaterih ljubljanskih, tržaških in zagrebških časnikih objavljene celo brez

⁶⁰ Isto, 87.

⁶¹ Isto, 264.

⁶² Isto, 264.

⁶³ Isto, 262.

posebnih komentarjev —, se je v krogih slovenske politične elite hitro utrjevalo spoznanje, da bo treba že v bližnji prihodnosti priseči zvestobo kralju Petru I. (oziroma regentu Aleksandru).⁶⁴

Igor Grdina bralca na zelo mikaven način vodi do praga južnoslovanske države, seznanja ga z vrsto iluzij in s širšo umestitvijo problema Slovencev v podonavski monarhiji. Njihov položaj je bil morda poseben v geografskem smislu, saj je čez Karavanke do Trsta segala neka druga nacionalna iluzija, ki je želela povsem svoj most med Baltikom in Jadranom. Obravnava čas, ko je monarhija ne samo fizično propadla, pač pa je v zavesti Slovencev iz »življenjske nujnosti« postala tujina.

Slovenska novejša zgodovina (2005)⁶⁵ sintetično obravnava zadnje poldrugo stoletje slovenske zgodovine. Prvih 169 strani je posvečeno avstrijski dobi 1848—1918, ki jo je uredniški odbor razdelil na podpoglavja: ozemlje in ljudje, politično življenje, kultura, gospodarski in socialni razvoj ter prva svetovna vojna. Pri tem je zanimivo, da se kar dobrih 20 odstotkov navedb v prvih dveh podpoglavjih (ozemlje in ljudje ter politično življenje) sklicuje na ugotovitve Vasilija Melika. To dokazuje, da je strnjen zgodovinski prikaz daljšega časovnega obdobja skoraj nujno kolektivno delo več generacij zgodovinarjev.

Knjiga namenja precejšnjo pozornost vstopu jugoslovanske ideje v slovensko politiko. To dogajanje omenja kot »narodnostni vihar«, ki je v začetku devetdesetih let 19. stoletja (po padcu Taaffejeve vlade) zajel Cislitvanijo in omajal dotedanja državnoborska in narodnopolitična zaveznitva, to pa je tudi slovenske stranke in politike spodbudilo k razmišljanju o novih političnih taktikah in zvezah. V katoliški stranki so se začeli pod vtisom razočaranja nad nemškimi krščanskimi socialci ukvarjati s staro zamisljo o tesnejšem povezovanju s Hrvati. Ideja je bila v slovenski politiki zdaj bolj, zdaj manj živa že vse od leta 1848. Pobuda o zблиževanju z južnoslovanskimi narodi, zlasti s Hrvati, je tradicionalno izvirala iz liberalnega tabora, toda že leta 1892 so o slovensko-hrvaškem sodelovanju govorili tudi v katoliških vrstah. V državnem zboru je postalo vprašanje združitve slovenskih ter hrvaških istrskih in dalmatinskih poslancev aktualno spet v začetku leta 1897, ko je dokončno propadel Hohenwartov klub. Burni dogodki na Hrvaškem, spremembe na srbskem prestolu in t. i. ilindenska vstaja v Makedonji so leta 1903 še okrepili jugoslovansko idejo med slovenskimi politikami in izobraženci, tako da je kranjski deželni predsednik baron Hein zaskrbljeno poročal na Dunaj, kako se med Slovenci oblikuje solidarnostno, vseslovansko usmerjeno gibanje, ki si »postavlja za cilj jugoslovansko državnost«. Toda izrazom solidarnosti s hrvaškimi in drugimi južnoslovanskimi »brati« tudi tokrat ni sledila konkretnija politična akcija in življenje se je, ko so se razmere na Hrvaškem in Balkanu spet umirile, brez posebnih političnih sklepov in načrtov za sodelovanje z njimi vrnilo v običajen tok. Nad novimi političnimi razmerami v Srbiji so se še nekaj časa neprikrito navduševali liberalno usmerjeni slovenski študenti na Dunaju [...] pri tem pa so se zadnji, kot je zapisal dr. Gregor Žerjav, ena njihovih vodilnih osebnosti, dobro zavedali, da se »na političnem polju težko ujedinitimo«, saj je med Slo-

⁶⁴ Isto, 331.

⁶⁵ Več avtorjev, *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848—1992*, Ljubljana, 2005.

venci in Srbi celo »kulturnega jedinstva«, ki naj bi bilo »prva stopnja vsaki tesnejši zvezi«, občutno manj kot »med nami in Čehi«. ⁶⁶

Da je lahko južnoslovanska sloga tudi škodljiva za Slovence, je pokazala »politika novega kurza« oziroma zavzemanje za protinemški dogovor hrvaških dalmatinskih in srbskih poslancev z Italijani. Takšen dogovor je s slovenske strani oviralo italijansko nespoštovanje načela narodne avtonomije na Primorskem in v Trstu ter odkrite izjave, da se akterji pri tem ne bodo ozirali na Slovence. Pri tem je najdlje šel hrvaški dalmatinski politik Ante Tresić-Pavičić, ki je na sestanku študentskega Balkanskega komiteja v Parizu jeseni leta 1904 dejal, da so »Slovenci narodič z jezikom, ki ga mi, Jugoslovani, ne razumemo več. Poleg tega so najbolj zakrknjeni separatisti pod milim nebom. Zato nam zanje ne sme biti preveč žal...«. Na »politiko novega kurza« se je leta 1907 v obširnem spisu z naslovom *Jugoslovanska ideja in Slovenci* odzval Henrik Tuma. Poudaril je, da »Slovenci stanujemo v kotu, ki ga tvorijo severna Adrija, Alpe in Drava. Poraz Slovenskega naroda od Nemštva odpira Germaniji pot do Adrije, poraz od Italije odpira Italiji pot na Balkan«. Tuma je zavrnil tudi Tresić-Pavičićeve teze o »umiranju Slovencev« kot naroda in dokazoval njihovo kulturno in politično vitalnost. ⁶⁷

Delo *Slovenska novejša zgodovina* je dragoceno tudi zaradi pogleda na habsburško monarhijo in jugoslovansko vprašanje. Morda lahko ugotovimo, da je relativno dolgemu obdobju proporcionalno odmerjeno premalo prostora in poudarka, sploh če primerjamo obsežnost poudarka nekaterim drugim obdobjem. Toda vprašanje obsega zastopanosti posameznega zgodovinskega obdobja v konkretnem delu je posledica avtonomne in nedvomno utemeljene odločitve njegovega uredništva.

Ddr. Igor Grdina se tudi v delu *Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe* ⁶⁸ (2006) sooči s tematiko odnosa do habsburške monarhije in sicer najprej v odlomku, ki govori o odnosu škofa Antona Mahniča do monarhije. Mahnič je kljub priseganju na idealistično filozofsko izhodišče vseskozi ohranil stik s spreminjajočo se realnostjo. V svojem škofovskem obdobju se je precej spremenil, saj mu celo katoliška Avstrija med prvo svetovno vojno ni več pomenila ne politične nujnosti ne zelene domovine. Njenega razpada ni štel za katastrofo, pač pa ga je imel prej za božjo kazen, saj se je Dunaj večkrat zapletel v spore s katoliško cerkvijo. Od sveta se je poslovil kot dober jugoslovanski patriot, ki je v mlajših letih z vso vehemenco nastopal proti absolutni oziroma pretirani narodnosti ter poudarjal pomen brezrezervne lojalnosti do (habsburškega) vladarja. ⁶⁹ Stališče visokega cerkvenega dostojanstvenika je bilo vsekakor dober zgled tudi za njegove vernike in politične somišljenike, saj se je dalo razmere ob zatonu monarhije obravnavati tudi s stališča božje kazni.

Grdina trdi, da je bil propad starodavnih državnopravnih povezav spričo nespravljivo različnih idealov Slovencev, ki so terjali ustanovitev svobodne države Južnih Slovanov, in nemško govorečih Avstrijcev, ti so svojo »odrešitev« videli v zdru-

⁶⁶ Isto, 44.

⁶⁷ Isto, 47.

⁶⁸ Igor GRDINA, *Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe*, Ljubljana, 2006.

⁶⁹ Isto, 38.

žitvi s sonarodnjaki onstran črno-žoltili mejnikovi, neogiben. Prenovitev stare državne forme z novo vsebino je (p)ostala virtualna resničnost cesarja Karla in dela nanj navezane administracije.⁷⁰

Knjiga dr. Petra Vodopivca *Od Pohlinove slovnice do samostojne države* (2006)⁷¹ se navezuje na *Slovensko zgodovino* dr. Petra Štiha in dr. Vaska Simonitija in obravnava razmere na slovenskem ozemlju od prazgodovine do 18. stoletja. Na prehodu iz 18. v 19. stoletje med nemškimi in slovenskimi kulturnimi prizadevanji še ni bilo nasprotja. Avstrijske oblasti književni dejavnosti v slovenščini niso nasprotovale, saj še ni ogrožala tradicionalne hierarhije kultur in jezikov. Pomemben pečat je po Vodopivcu pustilo obdobje Ilirskih provinc (1809—1813), čeprav je večina slovenskega prebivalstva sprva ohranila Francoze v slabem spominu. Spomin nanje se je začel spreminjati šele proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja, ko so predvsem bolj svobodomiselnorazpoloženi slovenski izobraženci ugotavljali, da je Napoleonova oblast v treh letih Ilirskih provinc za Slovence storila več kot avstrijska v celem stoletju.⁷²

Avtor sledi zgodovinskemu razvoju in dokumentirano zavrača nekatere stereotipno še vedno zastopane »resnice«. Piše, da tudi predmarčna doba za Slovence ni bila čas brez razvoja in možnosti, prevratno obdobje 1848/49 pa je z oblikovanjem slovenskega političnega programa in prvim poskusom oblikovanja gibanja v njegovo podporo pomenilo prelomen preobrat v narodnem razvoju. Zahteva po združitvi slovenskega narodnega ozemlja v avtonomno celoto, ki bo — vključena v širši, federalno urejeni večnarodni državni okvir — uživala kar se da širok in odprt »home rule«, je postala slovenski narodnopolitični vzor. Vse do razkroja komunistične Jugoslavije v osemdesetih letih 20. stoletja je ostala temeljno, čeprav v različnih obdobjih različno močno vodilo slovenske narodne politike.⁷³ To spremembo je zaznala tudi dunajska oblast, ki je bila v petdesetih letih 19. stoletja podobno kot v predmarčni dobi skrajno nezaupljiva do kakršnegakoli javnega izražanja narodne pripadnosti. Oblasti so ugotavljale, da Slovenci — kot drugi nenemški narodi monarhije — še nimajo »dovolj avstrijske zavesti«. Čas za slovensko narodno gibanje se je lahko začel šele, ko so bile po avstrijskih porazih v Italiji (1859) absolutizmu v habsburški monarhiji dokončno štete ure.⁷⁴

Obdobje konca 19. stoletja je prineslo okrepljeni pritisk k nedvoumnemu in enoznačnemu narodnemu razmejevanju in opredeljevanju. Slovenski umetnik in izobraženec je moral biti v slovenskem okolju predvsem Slovenec, da si je zagotovil naklonjenost narodnih ustanov in javnosti, v večinoma nemški okolici pa mu je to praviloma škodovalo. Na graški univerzi so lahko Slovenci ob koncu 19. in začetku 20. stoletja računali le na profesuro iz slavistike. Druga avstrijska univerzitetna središča

⁷⁰ Isto, 86.

⁷¹ Peter VODOPIVEC, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*, Ljubljana, 2006.

⁷² Isto, 29.

⁷³ Isto, 44-62.

⁷⁴ Isto, 71.

so bila bolj odprta, najbolj seveda Dunaj, kjer je živela prava slovenska izobraženska kolonija. Vseeno pa se v avstrijskem državnem in dinastičnem vrhu niso mogli pohvaliti z natančnejšim poznavanjem slovenskih kulturnih razmer. Tako je bil cesar Franc Jožef še v letih pred prvo svetovno vojno neizmerno presenečen, ko je od slavista Matije Murka izvedel, da so Slovenci dobili prvo celovito književno izdajo *Svetega pisma* v istem stoletju kot Nemci.⁷⁵

Slovensko-nemški odnosi so se v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno naglo slabšali. Obe strani sta si prizadevali pridobiti podporo prebivalstva z zborovanji, proslavami in medsebojnim obtoževanjem v tisku in na javnih prireditvah. Ko je leta 1908 Ciril-Methodova družba sklicala skupščino na Ptuj, da bi tako pokazala, kako imajo Slovenci to mesto za del svojega ozemlja, je prišlo do spopada. Le nekaj dni pozneje so — kot odgovor na ptujske dogodke — sledile velike protinemške demonstracije v Ljubljani. Deželni predsednik Schwarz je poklical na pomoč vojake, ki so 20. septembra 1908 zvečer v zmedi streljali na demonstrante in dva ubili. Bilo je prvič (in zadnjič) v času monarhije, da sta v narodnih demonstracijah na slovenskih tleh padli smrtni žrtvi. Njun pogreb se je spremenil v množično protinemško zborovanje. Ti dogodki so skupaj s političnim razvojem v Avstro-Ogrski, na Balkanu in drugod v Evropi pomembno vplivali na slovenske politične opredelitve.

Za slovenske elite in večino prebivalstva so bili nov dokaz, da so najnevarnejša grožnja slovenski narodni prihodnosti Nemci in nemški *Drang nah Süden*, nemško-slovenski spopad pa je le sestavni del »tisočletnega« boja med Slovani in Germani, ki se približuje odločilni fazi in se mora prej ali slej končati s slovansko zmago. Čeprav so posamezniki v kriznih časih omenjali možnost razpada Avstro-Ogrske, si — razen redkih skrajnejšev — ni nihče želel ali predstavljal njenega skorajšnjega konca. Habsburžani so na slovenskih tleh vladali več kot pol tisočletja in dvojna monarhija se je zdela nezamenljiva in trajna zgodovinska tvorba, ki je Slovence — naj so bili še tako nezadovoljni z njo — varovala pred nemškimi in italijanskimi ozemeljskimi apetiti. Nezadovoljstvo s politiko državnega vrha in dunajskega državnega zbora zato ni močneje omajalo zaupanja v cesarja in dinastijo, imenovanje Madžarom nenaklonjenega nadvojvode Franca Ferdinanda za prestolonaslednika pa je spodbudilo nova upanja in (posebej v vrstah Slovenske ljudske stranke) špekulacije o njegovih simpatijah za trilateralizem in tretjo — južnoslovansko — enoto monarhije.⁷⁶

Položaj habsburške monarhije se v slovenskem zgodovinoписju skozi čas spreminja. Delimo ga lahko v več obdobj. Prvo obdobje nastopi neposredno po političnih spremembah leta 1918 in je v močni odvisnosti na eni strani med dejansko zgodovino in spominom ter na drugi pod vplivom politično definiranega odnosa, po katerem je zapovedano nekdanjo državno skupnost stereotipno obravnavati kot »ječo narodov«, »Dantejev pekel« ter kot izrazito nesvobodno in zatiralno državno skupnost. Takšna drža je v svoji ostrejši različici bolj kot za zgodovinsko stroko značilna za publicistična prizadevanja posameznih politično motiviranih avtorjev. Vsekakor pa velja, da se tudi zgodovinoписje ni moglo izogniti vplivom politike, ki je v

⁷⁵ Isto, 138.

⁷⁶ Isto, 148-149.

obdobju od 1918 do 1941 narekovala »srbocentričen« poglobljen pogled na problem habsburške monarhije, v katerem je bilo vse podrejeno »osvobajanju trpečih bratov Hrvatov in Slovencev«. Povečevanje vojaških in dinastičnih naporov na eni strani ter pogosta slovenska uslužnost (odpovedati se svojemu jeziku, prevzeti tuje navade, zliti se v enoten jugoslovanski narod...) sta pustila sledi. Kljub temu pa se je izkazalo, da smo imeli poleg gorečih privržencev jugoslovanske ideje tudi druge, ki so — kot piše Peter Vodopivec — vse do razkroja komunizma vztrajno uresničevali slovenski nacionalni program iz leta 1848.

Čas po drugi svetovni vojni je v zgodovino pisje vnesel elemente na eni strani poudarjene vloge delavskega razreda in na drugi strani omalovaževanje vloge katoliške cerkve in meščanskih strank, čeprav slednjim v celoti ne odpiše zaslug za uresničitev južnoslovanske državne skupnosti. Šele z zadostnim časovnim odmikom, demokratizacijo družbe ter neoviranim dostopom do primerne (tudi količinskega) obsega virov so bili izpolnjeni pogoji za celovite zgodovinske sinteze, ki so razbremenjene ne-zgodovinske dediščine. Zgodovinarju preprosto ni treba več biti všečen politiki (sploh pa je vprašanje, koliko je ta tema razen posameznih variacij danes zanj sploh še zanimiva). V celoti se lahko posveti obdelavi virov, njihovem popolnemu posredovanju, ko ni treba izpuščati posameznih podatkov, ki bi utegnili okrniti sprva ostro zastavljeno podobo končnega dela oziroma njegovo namensko uporabnost.

Sodobne ocene dogajanja in osebnosti niso več črno-bele, v glavnem tudi niso več »kranjskocentrične«, pomagajo pa odpravljati tudi stereotipe, ki so še živi tako v strokovni kot v širši javnosti. Sicer pa, kot v predgovoru zbirke razprav in člankov Vasilija Melika *Slovenci 1848—1918* piše Peter Vodopivec, je Meliku v »več kot štirih desetletjih znanstvenega dela uspelo glede problematike slovenske narodne politike in oblikovanja ter širjenja narodne zavesti bistveno dopolniti svoje predhodnike in spremeniti njihovo sliko slovenskega narodnega gibanja. S sistematičnim in poglobljenim raziskovanjem je problematiziral politične sheme in obrazce, ki so bili bolj zavezani kasnejšim, na sodobnejših izkušnjah utemeljenim ocenam preteklosti, kot dejanskemu času dogajanja«.

Habsburška monarhija in jugoslovansko vprašanje sta v različnih časovnih obdobjih in različnih družbenih ureditvah različno obravnavana. Pogosto se uporablja kot model za najrazličnejše ideološke razlage, neredko so morda pretirano izpostavljene njune slabosti in pomanjkljivosti. V času neposredno po letu 1918 pa tudi v obdobju socialistične Jugoslavije se je (pre)rado spregledalo, da so Slovenci prav v okviru monarhije izoblikovali svoj prvi nacionalni program ter obstali kot vitalna narodna skupnost v geopolitičnem prostoru, kjer naj bi stal trden južni temelj germanskega mostu med Baltikom in Jadranom. Habsburžani slovenskim političnim voditeljem niso nič bistvenega podarili. Vse politične pridobitve tedanjega časa so posledica izjemnih naporov in prizadevanj. Zgodovinski resnici na ljubo pa je treba priznati, da pa jih pri njihovih prizadevanjih niso niti pretirano ovirali, kot bi jih pri narodnostnem razvoju morda utegnil ovirati kak drug dinastični oz. državnopravni okvir Evrope tedanjega časa.

Stanislav Kocutar

The Habsburg Monarchy and the Yugoslav Question in the Light of Slovene Historiography

The position of the Habsburg Monarchy and the Yugoslav question in Slovene historiography has been changing within time. It can be divided into several periods. The first period started directly after the political changes in 1918. It strongly depended on the contemporary history and memories. Under this influence the Habsburg Monarchy was stereotypically referred to as "prison of nations" and "Dante's hell", that is to say an unfree and oppressive state union. This standpoint was, in its sharper form, more typical for politically motivated publicists than for historians. The historiography was influenced by politics which, in the period from 1918 to 1941, dictated "serbocentric" view on the problem of the Habsburg Monarchy within which everything was subordinated to the "liberation of suffering brothers Croats and Slovenes". Glorification of military and dynastic efforts on one side and prevalent Slovene attitudes (to renounce Slovene language, to take over foreign habits, to melt into united Yugoslav nation...) left traces. Nevertheless it became evident that apart from of the Yugoslav idea there were others which, until the decline of communism, persistently followed the Slovene national programme dating back to 1848. In the period after the World War II, different elements were introduced into historiography. On one side the role of working class was stressed, and on the other side the role of Catholic Church and bourgeois class parties was belittled, although the latter were acknowledged some merits for realization of the South Slavic state union. With the time distance, democratization of society in the 1990's and unimpeded access to appropriate (also in the means of quantity) sources the conditions were set for historical synthesis unburdened by non-historical heritage.